
„Krásne prší, dedko, poďme! A tak sme išli.“
Starootcovstvo ako neopomenuteľná
rola starších mužov*

TATIANA SEDLÁKOVÁ, LUCIE GALČANOVÁ, ANDREA BĚLEHRADOVÁ**
Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Brno

‘It’s Raining, Grandpa, Let’s Go Out! So We Went.’
Grandfathering as an Essential Role for Older Men

Abstract: The study examines the experiences of contemporary older Czech men specifically in their role as grandfathers. Despite the great body of research devoted to the issues of grandparenthood, most attention, both locally and internationally, has been given to women and grandmotherhood. To overcome this shortcoming, we present findings based on eleven qualitative interviews conducted with men with diverse grandparenting experiences and performing various forms of caring practices. Grandparenting is a negotiated, relational, and highly gendered social role, which we explored in our research through our respondents’ narratives focused on everydayness and memories of their own experience as a grandchild. Based on their self-reflective narratives we were able to describe the performative potential of grandparenting and define four types of activities through which grandfather roles take shape. On this basis we were also able to describe the spatio-temporal aspects of these practices, which proved to be crucial for understanding of gender issues of grandfatherhood. Although the narratives of the participants in our research reflect an active approach to fulfilling the grandparenting role, their caring practices are still predominantly structured in a gender-stereotyped way. In terms of theory, our research results build on and seek to contribute to one of the most influential theoretical models of grandfathers’ involvement proposed by Bates and Taylor.

Keywords: ageing, old age, grandparenting, grandfathers, masculinities, grandchildren

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2018, Vol. 54, No. 1: 101–126
<https://doi.org/10.13060/00380288.2018.54.1.397>

---

* Táto publikácia vznikla z projektu podporeného Grantovou agentúrou ČR „Přetížená role: prarodičovství v době aktivního stárnutí“ pod označením 13-34958S.

** Všetku korešpondenciu posielajte na adresu: Mgr. Tatiana Sedláková, Ústav populačných studií, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Joštova 10, 602 00 Brno, e-mail: t.sedlakova@gmail.com.

Úvod

Napriek záujmu sociálnej gerontológie o starorodičovstvo, ktorý narastal už v šesťdesiatych rokoch minulého storočia, a napriek tomu, že starootcovstvo evidentne vstupuje do spôsobov, akými muži utvárajú svoje identity v neskorších fázach svojho životného cyklu a socializácie, bola doposiaľ venovaná len obmedzená pozornosť otázkam, ktoré prepájajú mužskú starorodičovskú rolu a štúdium maskulinit [Mann 2007; Mann, Khan, Leeson 2009]. Výskumy, ktoré vzťahy medzi maskulinitami, vyšším vekom a starorodičovstvom preskúmavajú, sa častejšie objavujú v uplynulom desaťročí [napr. Connell 2005; King, Calasanti 2013; Sorensen, Cooper 2010; Tarrant 2010, 2012], aj napriek tomu ale roly a praktiky starých otcov zostávajú preskúmané neadekvátne [Tarrant 2012].¹ Cieľom tohto textu je priradiť sa, cez empirický výskum skúsenosti starootcovstva českých mužov, práve k vyššie uvedeným, nepočetným prácam tohto druhu.

Premena akademického záujmu pritom do značnej miery kopíruje spoločenský vývoj. Podobne ako u mnohých iných vzťahov sa aj súčasní starí otcovia pohybujú v novom kontexte druhej demografickej tranzície a premieňajúcich sa socioekonomických podmienok [Vidovičová, Galčanová, Petrová Kafková 2015; Patschová 2014; Hasmanová Marhánková 2015]. Tieto premeny so sebou prinášajú predlžovanie nádeje dožitia a zlepšenie zdravia mužov vyššieho veku, ale tiež vyšší vek rodičiek, väčšie možnosti uplatnenia v zamestnaní a mimo iného aj silnejší ekonomický tlak a nerovnú distribúciu vyššie spomínaných dimenzií života. Súčasní starí otcovia, vrátane účastníkov nášho výskumu, preto prežívajú pomerne jedinečnú historickú skúsenosť často veľmi intenzívneho kontaktu s rôzne starými vnúčatami, ktorú môžu užívať v dobrej fyzickej kondícii. Predlžuje sa nielen doba, počas ktorej je vzťah s vnúčatami umožnený, ale mení sa aj jej náplň a individuálne významy, ktoré starootcovstvo nadobúda v mužských biografiách, rodinných vzťahoch či v prežívaní procesu starnutia [Herlofson, Hagesstad 2012]. Zastávanie starorodičovskej roly sa tak stáva pre mnohých mužov významnou skúsenosťou, ktorá je v generačnom pohľade relatívne nová a aj z tohto dôvodu je vhodné, aby sa stala predmetom sociálno-gerontologického skúmania.

Primárnym zámerom tejto štúdie je porozumieť tomu, ako sa z perspektívy súčasných starších českých mužov, ktorí tvoria našu výskumnú vzorku, vykonáva starootcovská rola a akým spôsobom je z ich perspektívy usporiadaný starootcovský vzťah. Sekundárnym zámerom je na základe analýzy navrhnúť rozšírenie modelu zahrnutia starého otca do starorodičovského vzťahu [Bates, Taylor 2013]. Tento model predstavujeme v nasledujúcej časti textu, po ktorom nasleduje prehľad teoretických prác a tých štúdií, ktoré senzitivizovali [Strauss, Corbin 1998; Charmaz 2014] naše skúmanie a ktoré nám umožnili naplniť ciele tejto štúdie.

---

¹ Takisto výskum maskulinit a mužských rolí sa doposiaľ zameriaval v rámci rodinných vzťahov skôr na otcovstvo, než na skúsenosť starootcovstva. V českom kontexte napr. Šmídová [2002].

Starootcovstvo, nový predmet gerontologického výskumu

Už v minulosti boli v sociálnej gerontológii vyvinuté vplyvné modely starorodičovského zahrnutia [Mueller, Eldera 2003; Reese, Murray 1996; Storm, Storm 1997]. Model Muellerovej a Eldera [2003] z holistickej perspektívy širšej rodinnej skúsenosti napríklad zachytáva medzigeneračné dimenzie dyadickej role starorodičovstva, a to vo vzťahu k skúsenosti s vlastnými starými rodičmi, vnúčatami a rodičmi vnúchat. Tento, ale aj ďalšie spomínané modely sa však nezaoberajú primárne starootcovstvom ako jedinečnou skúsenosťou mužov vyššieho veku, ktorá je vzhľadom na jej opomínanie kľúčová pre zameranie nášho textu. V súčasnej gerontológii sa uvažuje minimálne o troch dôvodoch, pre ktoré nebola skúsenosti starootcovstva v predchádzajúcich prácach venovaná doposiaľ adekvátna pozornosť. Sú to: nedostatočné konceptuálne zázemie o starootcovstve napríklad v porovnaní s konceptuálnym zázemím o otcovstve [Goodshell, Baltes, Behenke 2011; Bates, Taylor 2013], uvažovanie o starootcovskej role ako „nedostatkovej“ vo vzťahu k praktikám starých mám, ktoré sú tradične spájané s rolou tzv. *kin keepera* [Harper 2005] a nakoniec nezohľadnenie genderových špecifík starootcovskej roly a jedinečných perspektív a skúseností mužov [Mann 2007]. Pozrime sa na jednotlivé dôvody podrobnejšie.

Bates a Taylor [2013] sa snažia konceptuálny deficit prekonať tým, že na základe analýzy literatúry a naratív starších mužov a ich vnúchat navrhujú model zahrnutia starého otca do starorodičovského vzťahu, ktorý je konštruovaný obojstranne v interakcii dieťaťa a jeho starého rodiča. Kým pre vnúčatá je napríklad vzťah so starým otcom prostriedkom socializácie do kultúrnej a rodinnej identity [Bates 2009; Waldrop et al. 1999] a môže napĺňať podpornú funkciu v časoch rodinných kríz alebo pri úplnej absencii jedného z rodičov [Bullock 2005; Tarrant 2012], môže na druhej strane pozitívne ovplyvňovať kognitívny a celkový psychický stav starého otca [napr. Bates, Taylor 2012]. Bates a Taylor [2013] tvrdia, že bez konceptov starorodičovskej roly mužov môže dôjsť a dochádza k skresleniam a mis-reprezentáciám v modeloch starorodičovstva [Mueller, Eldera 2003; Reese, Murray 1996; Storm, Storm 1997]. Baltes a Taylor sa preto vo svojom uvažovaní zámerne vyhýbajú porovnávaniu skúsenosti starých mám a starých otcov, pri ktorom sa nedá vyhnúť hodnoteniu a pripomínajú, že role starej mamy a otca sú v mnohom špecifické a jedinečné, ale zároveň prekrývajúce sa. Ich model preto pomáha uchopiť skúsenosť starootcovstva vo svojej rôznorodosti a bez prioritizovania alebo predpokladania patriarchálneho rezervovaného prístupu ako jedinej výraznej možnosti. Muži vyššieho veku žijú v súčasných podmienkach dlhšie a ich životné cesty vo vyššom veku sú vzhľadom na sociálne a kultúrne zmeny rôznorodejšie, Baltes a Taylor teda navrhujú model zahrnutia starého otca do vzťahu, ktorý prostredníctvom troch komponentov zahrnutia túto rôznorodosť napomáha odkrývať:

Participácia na aktivitách tvorí behaviorálne-interaktívny komponent, vymedzený Batesom a Taylorom ako snaha, energia a čas, ktoré starí otcovia vkladajú do starostlivosti, aktivít, podpory a napĺňania potrieb vnúchat. Ide najčastejšie

o participáciu v týchto druhoch aktivít: uvádzanie vnúčať do historických súvislostí s predkami a minulosťou rodiny; mentorovanie a prenášanie vedomostí a skúseností; duchovná podpora, ktorá môže ale nemusí mať zakotvenie v religióznych princípoch a praxiach; odpočinkové trávenie voľného času; spolutvorenie identity rodinného systému či investovanie finančného alebo sociálneho kapitálu do budúcnosti vnúčať. Nakoniec autori dopĺňajú tzv. *character work* – snahu starých otcov rozvíjať charakter a etickú stránku vnúčať. *Frekvencia kontaktu* je štrukturálnym komponentom vzťahu, do ktorého zasahuje napríklad geografická vzdialenosť a možnosti virtuálneho kontaktu prostredníctvom technológií. Tvorí predpoklad pre to, aby sa medzigeneračný starorodičovský vzťah mohol vytvoriť a vyvinúť do kvality. Neznamená však bezpodmienečné aktívne podieľanie sa na vzťahu a nie je sama o sebe predpokladom pre plnohodnotné zahrnutie starého otca do vzťahu s vnúčaťom. Posledným a tretím socio-kognitívnym komponentom modelu je záväzok. Ten sa týka toho, ako starí otcovia pristupujú k svojej starorodičovskej role. Vnímaný záväzok je podľa autorov dôležitým motivačným faktorom, ktorý udržiava frekvenciu kontaktu s vnúčaťom a participáciu na spoločných aktivitách. Na základe analýzy v závere štúdie navrhujeme možnosti ďalšieho rozšírenie tohto konceptuálneho modelu.

Ďalší dôvod nedostatočného preskúmania starootcovstva vidia autori [napr. Harper 2005] v pretrvávajúcom pohľade na starootcovstvo ako na skúsenosť, ktorá je v porovnaní so skúsenosťou starých mám deficitná a „neúplná“. Štúdiá Reitzesa a Mutrana [2004], ktorí sledovali významy a centrálnosť starorodičovskej roly u čiastočne pracujúcich starších Američanov a Američaniek ukázala, že centrálnosť tejto roly pozitívne koreluje s frekvenciou kontaktu a tiež to, že staré mamy majú frekventovanejší kontakt s vnúčaťami ako starí otcovia, ale centrálnosť starorodičovskej role je vo výraznejšie pozitívnom vzťahu len s frekvenciou kontaktu starých otcov. Ženy teda, zdá sa, vykonávajú túto rolu bez ohľadu na jej dôležitosť, čo môže súvisieť s očakávaním, že ju budú vykonávať „prirodzene“ a automaticky, kým pre mužov je výsledkom voľby a preferencie na základe dôležitosti. Aj Hasmanová Marhánková [2014] a Sedláková a Hytych [2015] v tejto súvislosti upozorňujú na to, že zabezpečovanie starostlivosti vnúčaťami v mnohých prípadoch v českom kontexte nie je pre život starších žien centrálna a automatická. Niektoré seniorky v kvalitatívne zameraných prácach týchto autorov poukazovali na preťaženie rolami, vrátane role starej matky, a strácanie pocitu nezávislosti od voľby trávenia voľného času.

Podľa Manna [2007] nakoniec nebolo starootcovstvo výraznejšie skúmané z toho dôvodu, že bolo konceptualizované ako súčasť starorodičovstva ponímaného ako entita, pri ktorej nie sú zohľadňované jedinečné a špecifické genderové aspekty tejto roly mužov vyššieho veku. Stále častejšie [v minulosti napr. Cunningham-Burley 1984; Kivett 1985] sa môžeme ale stretnúť so štúdiami, ktoré venujú starootcovstvu separátnu a prinajmenšom rovnocennú pozornosť [WalDROP et al. 1999; Mann 2007; Mann, Khan, Leeson 2009; Tarrant 2010, 2012, 2013] a zohľadňujú vzťahy medzi starorodičovstvom, maskulinitami a vyšším vekom.

Z troch vyššie uvedených dôvodov konceptuálny rámec pre našu analýzu tvoril práve model Baltesa a Taylora [2013], ktorý senzitivizoval proces našej analýzy [Strauss, Corbin 1998; Charmaz 2014].

Vykročenie k aktívnejšiemu napĺňaniu roly starého otca?

Dnes už priekopnícka práca Cunningham-Burleyovej [1984] ukázala, že starší anglickí muži boli vo vyjadrovaní o vlastnej role starého rodiča rezervovaní. V prvých mesiacoch života vnúčaťa pociťovali iba malý priestor pre jej realizáciu, čo podľa nich ďalej posilňovalo zdržanlivosť vo vyjadrovaní o starootcovstve. Kivett [1985] sa v približne podobnom období snažil prostredníctvom dotazníkového sledovania stovky starších amerických mužov zachytiť oblasti a mieru vzájomnosti medzi vnúčatami a starými otcami. Jeho práca ukázala, že starí otcovia prevažne z rurálnych oblastí prikladali úlohe starého rodiča menší význam než iným rolám (napr. súrodenec, zamestnanec). Miera zahrnutia starých otcov do vzťahu s vnúčatami bola limitovaná typom vzájomných interakcií (napr. trávenie dovoleníek, oslavy narodenín, návštevy) a považovali ju všeobecne za skôr nízku. Frekvencia kontaktu potom narastala s vekom dieťaťa.

Súčasne prebiehajúci proces premeny genderových rolí dovoľuje, a to predovšetkým mladším starým otcom, pristúpiť k role starého rodiča aktívnejším spôsobom. Scraton a Holland [2006] upozorňujú, že starí otcovia z ich výskumnej vzorky sú si vedomí generačnej obmeny a toho, že zmenené sociokultúrne prostredie a tiež vnúčatá ako jeho súčasť od nich očakávajú výraznejšie zapojenie, expresívnosť a výchovu. Ako špeciálne dôležité sa preto ukazuje zohľadňovanie veľkej kohorty mladších starých otcov v treťom veku [Laslett 1991], ktorých vzťahy s vnúčatami môžu byť v porovnaní so starootcovskými vzťahmi predchádzajúcich generácií redefinované. Takýto participanti tvoria aj vzorku nášho výskumu.

Waldrop et al. [1999] v zisteniach kombinovanej analýzy starorodičovstva v životoch starších Američanov na prelome tisícročia upozorňujú na diskurz starootcovstva založeného na vychovávaní a mentoringu. Starí otcovia v jeho výskume podobne ako participanti neskoršej štúdie Manna, Khana a Leesonova [2009] vyjadrovali záujem podieľať sa na emocionálnom prežívaní vzťahov s vnúčatami a postoji k nim založenom na starostlivosti. Takéto zistenia môžeme považovať za jednu z alternatív voči neprístupnej a formálnej role starého otca [Neugarten, Wainstein 1964 cit. in Tarrant 2012]. Podobne Robertová, Allenová a Bleisznerová [2001] v rozhovoroch so staršími mužmi zistili, že hoci sa starší americkí muži pri popise svojich rodinných rolí a vzťahov spoliehajú na genderovo stereotypný diskurz, väčšina z nich prekonáva očakávania od formálneho a odmeraného starého otca a aktívne sa spolu s vnúčatami podieľajú na utváraní intenzívneho na emóciách založeného vzťahu. Väčšina starších mužov zahrnutých vo výskume sa zhodovala na tom, že nestačí byť starým otcom, je potrebné „robiť“ starého otca, a to v aktívnej podobe.

Starootcovská rola ako pole pre vyjednávanie foriem maskulínít

V spoločenskom a generačnom pohľade relatívne dlhšia možnosť zastávania roly starootcovstva mužmi vyššieho veku predstavuje tiež nové možnosti a výzvy pre redefinovanie (ich) maskulínít. Počas celého života sa muži stretávajú s normou v podobe hegemónnej maskulinity a jej nárokom na profesijný úspech, bohatstvo, fyzickú silu či emočnú sebakontrolu, do ktorej sú socializovaní a ktorej sa snažia vo väčšej či menšej miere priblížiť [Connell 2005]. V procese starnutia pre nich ale môžu byť dané požiadavky predovšetkým v dôsledku odchodu do dôchodku, úbytku fyzických schopností a pod. stále ťažšie splniteľné [Calasanti 2003]. Zapájaním do medzigeneračných praktík s vnúčatami sa tak môžu starší muži mimo iného pokúšať o aktívne a emočné vymedzenie voči zdieľaným predstavám starnutia spájaným s pasivitou a disabilitou, ktoré implicitne odporujú maskulínnym ideálom [Tarrant 2013]. Imperatív produktivity a aktivity vo verejnej sfére, pôvodne asociovaný primárne s prácou, sa tak môže u niektorých mužov transformovať do snahy o užitočné zapojenie do sféry domácej, predovšetkým do trávenia času s vnúčatami, vrátane špecifickej starostlivosti o nich. Súčasne je potrebné brať v úvahu i skutočnosť, že zatiaľ čo sa od mužov v produktívnom veku očakáva predovšetkým zastávanie role žiteľa spojená s výkonom povolania vo verejnej sfére, ktoré istým spôsobom vylučuje starostlivosť o potomkov, v treťom veku (a s odchodom do dôchodku) tlak na zabezpečenie rodiny odpadá. Vďaka tomu sa môžu muži viac realizovať v starostlivosti o vnúčatá, a tým v niektorých prípadoch potenciálne kompenzovať nedostatok času stráveného s vlastnými deťmi v dôsledku pobytu v zamestnaní [Waldrop et al. 1999].

Ako upozorňuje Tarrant [2013], zahŕňanie mužov do neformálnych ekonomík starostlivosti pre nich môže znamenať výzvu aj potenciálny konflikt a kontradikcie v sociálne konštruovanej genderovej identite. Autorka vo svojej transgeneračnej perspektíve ukazuje, že prostredníctvom performatívneho potenciálu staro-rodčovstva dochádza nielen k upevňovaniu hegemónnych mužských rolí a identít [tak ako sú popísané napríklad v starších štúdiách Cunningham-Burleyovej 1984; Neugarten, Wainstein 1964 cit. in Tarrant 2012], ale výkon roly starého otca umožňuje aj utváranie „alternatívnych maskulínít, ktoré poskytujú potenciál na transformáciu a redefináciu genderovaných priestorov a podôb starostlivosti“ [Tarrant 2013: 194], a to mimo iného aj v porovnaní svojej vlastnej rodičovskej roly s rolou seba ako starého otca. Cez medzigeneračné vzťahy starších mužov s významnými druhými (napr. s vnúčatami, ale aj s otcami a matkami vnúčat) a reflektovanie vlastnej role otca dochádza k vzájomnému vyjednávaniu očakávaní starostlivosti a tiež praktík spojených so starootcovstvom. Táto transgeneračná dohoda utvára výslednú podobu starootcovstva [Breheny, Stephans, Spilsbury 2013] a tiež formy maskulínít s ňou spojených [Tarrant 2012, 2013].

Pre podoby starootcovskej starostlivosti o vnúčatá podľa Tarrant [2012, 2013] nie je typická replikovateľnosť praktík starostlivosti zabezpečovanej ženami (babičkami) ale skôr oddelenosť od týchto praktík, teda už spomínaný genderovaný časopriestor starostlivosti. Babičky pritom často môžu prispievať k dotváraniu

kontextu starostlivosti tým, že sa ujímajú úlohu „koordinátoriek starostlivosti“, keď zaisťujú rutinnejšie a nevyhnutné povinnosti spojené so starostlivosťou o deti, napr. prípravu jedla, obstarávanie hygieny či domáce práce [Horsfall, Dempsey 2013]. Táto genderovaná podoba starostlivosti je ostatne potvrdená aj častejšou skúsenosťou mužov, ktorí starorodičovskú rolu naplňajú po boku partnerky, kým pre starorodičovstvo žien je typická skúsenosť vdovstva, v dôsledku ktorej realizujú častejšie starorodičovskú rolu samostatne. Napríklad Knudsen [2012] analýzou európskych dát SHARE poukázal na to, že prítomnosť partnera vo vyššom veku zvyšuje individuálnu kapacitu podieľať sa na starorodičovstve, a to predovšetkým v prípade starších mužov [podobné výsledky priniesla v českom kontexte práca Patschovej 2014]. I toto genderové rozdelenie však prechádza premenou a narastá počet samostatne žijúcich starých otcov.

Tento text má dva hlavné zámery: Prvým zámerom je ponúknuť bližšie porozumenie starootcovej role a medzigeneračným vzťahom medzi českými starými otcami a ich vnúčatami, a to z perspektívy mužov vyššieho veku, ktorá bola v doterajšom výskume starorodičovstva skôr zanedbávaná. Štúdia podľa vlastného biografického rozprávania a spomínania súčasných starých otcov reflektuje možné rekonštrukcie starootcovej roly a na ich základe objasňuje, ako sa z perspektívy starších českých mužov v treťom veku, ktorí tvoria našu výskumnú vzorku, v súčasnosti vykonáva starorodičovstvo. Druhým teoretickým zámerom je na základe analýzy navrhnúť rozšírenie modelu zahrnutia starého otca do vzťahu [Bates, Taylor 2013], ktorého autori sa snažia o prekonanie konceptuálneho deficitu vo výskume starootcovej skúsenosti a prispieť tak k rozšíreniu poznania o starootcovstve a identitách mužov vyššieho veku.

Metodologické aspekty

Starorodičovstvo je ukotvené v širokej sieti osobných preferencií, rodinných usporiadaní, sociálnych noriem a štrukturálnych podmienok. Cieľom našej štúdie je porozumieť mu ako skúsenosti a prostredníctvom nej konštruovať obraz súčasného starootcovstva. Výskumná otázka, ktorú si kladieme, preto znie: *Ako je z perspektívy českých mužov v treťom veku vykonávaná staro-rodíčovská rola?* Vzhľadom na to, že o starorodičovstve z perspektívy starých otcov máme doposiaľ len limitované poznanie, rozhodli sme sa v tejto štúdii využívať princípy Charmazovej konštrukcionistického poňatia zakotvenej teórie [Charmaz 2014]. Zvolený výskumný postup nám umožnil zachytiť nielen fluidnosť procesov interakcie, ale aj stabilné sociálne štruktúry, ktoré vstupujú do skúsenosti starootcovstva u participantov nášho výskumu.

Primárnym cieľom polo štruktúrovaných rozhovorov bolo odpovedať na otázku, či ľudia vo vyššom (treťom) veku zažívajú preťaženie rolami, ako mu predchádzajú, čelia a či a ako sa s ním vyrovnávajú. V rámci realizovaných 32 rozhovorov s mužmi i ženami v treťom veku bol však kladený dôraz na staroro-

Tabuľka 1. Prehľad participantov výskumu s relevantnými charakteristikami

Meno	Vek	Povolanie	Počet detí	Počet a vek vnúčat
Otto	66	Ekonom	2	3 (10/6/1)
Prokop	62	Technik	3	2 (14/11)
Quido	61	Technik	2	2 (5/1)
Richard	71	Fotograf	2	4 (11/11/7/7)
Tomáš	62	Kazateľ	2	3 (13/12/2)
Zdeněk	62	Úradník	2	2 (3/1)
Gregor	67	Projektant	2	8 (13/?/8/5/3/1/5/4)
Ctibor	66	Podnikateľ	2	2 (11/8)
Jan (a Ivana)	75	Technik	2	4 (9/6/5/4)
Ladislav (a Kateřina)	82	Vojak	2	4 (33/27/23/15)
Xaver (a Yvona)	68	Úradník	2	5 (15/12/8/6/1)

dičovskú rolu, ktorá sa ukázala ako jeden z najvýznamnejších zdrojov preťaženia a viedla nás aj k zameraniu tejto štúdie. V analytickej časti sme tak pracovali s vybranými jedenástimi rozhovormi s mužmi, ktoré boli súčasťou sady 30 hĺbkových rozhovorov s 32 výskumnými participantmi a participantkami (21 žien a 11 mužov). Kritériom výberu týchto rozhovorov bola už spomínaný vek, pohlavie a skúsenosť starotcovstva minimálne s jedným vnúčaťom (Tabuľka 1). Vek a pohlavie vnúčat neboli kritériami výberu výskumnej vzorky tejto štúdie.

Individuálne skúsenosti participantov sa preto líšili počtom vnúčat a ich vekom, a teda ako dĺžkou skúsenosti starorodičovstva tak aj intenzitou ich vzťahu s vnúčatami. Počet vnúčat našich participantov bol v rozmedzí 2–5. Tri z rozhovorov boli zrealizované spolu s manželkami, na túto skutočnosť sme neskôr brali ohľad v procese analýzy. Participantí výskumu boli spočiatku vyberaní selektívne cez informátorov, prípadne metódou snehovej gule. V neskoršej fáze výskumu sme využívali princíp teoretického vzorkovania [Charmaz 2014]. Výskumná vzor-

ka je tvorená etnicky homogénnou skupinou mužov z heterosexuálnych zväzkov vo veku 61–82 rokov (Tabuľka 1), z ktorých deväť žije s partnerkou a dvaja bez nej, po rozvode. V našej výskumnej vzorke sa objavil iba jeden prastarý otec a žiadny náhradný starý otec alebo pestúnsky starý otec. Štyria participanti pracujú ako zamestnanci, jeden ako živnostník, z ostatných výskumných participantov si len jeden k svojmu dôchodku nijako neprivyrába. So všetkými mužmi bol prebraný a podpísaný informovaný súhlas, dôraz sme tiež kládli na dobrovoľnosť účasti výskumu a na dôvernosc a anonymizáciu získaných dát.

Uskutočnené rozhovory nám umožnili zachytiť jednak aspekty starootcovstva, na ktoré sme vopred zamerali analýzu, ale rovnako tiež ponechávali priestor pre vyjadrenie vlastných tém a interpretácií výskumných participantov. Pri realizovaných rozhovoroch sme kládli dôraz na snahu o čo najlepšie porozumenie perspektívam účastníkov nášho výskumu [Kaufmann 2010]. Rozhovory trvali 60–128 minút, realizované boli v domácnostiach, prípadne v tichších podnikoch väčších českých miest jednou z výskumnícok (pozn. druhou autorkou tohto textu). Na analýze dát sme následne pracovali spoločne.

Prepisy rozhovorov najprv každá autorka zvlášť podrobila otvorenému kódovaniu. S cieľom zostať v tejto fáze analýzy čo možno najviac otvorený dátam a zatiaľ neobjaveným vzorom v naratívnom uchopení každodennosti sme postupovali tzv. *line-by-line* kódovaním [Charmaz 2014]. Po stretnutí a ujasnení si základných tém, ktoré zdôrazňovali v rozhovoroch sami účastníci výskumu sme sa rozhodli analýzu zamerať na rekonštrukciu starootcovskej roly od generácie starých rodičov výskumných participantov až po ich vykonávanie súčasného starootcovstva. Takto sme analýzu podrobili selektívnemu kódovaniu [Charmaz 2014], po ktorom nasledovala opäť samostatná práca každej z autoriek a prepracovanie počítačnych kódov. V tejto fáze nám obzvlášť pomohli memo-poznámky ku kódom vytvorené počas spoločnej diskusie počítačnych kódov. V dátach sa nám vynárali kategórie, ktoré sme po spoločnej diskusii a konzultovaní zhôd a rozdielností pohľadov v analýzach zdôrazňovali alebo naopak nezdôrazňovali. Poslednou fázou analýzy bolo axiálne kódovanie a vytváranie hutného analytického popisu k tým osám medzi kategóriami dát, ktoré sme vytvorili v predchádzajúcej časti analýzy [Charmaz 2014]. V tejto fáze analýzy sme prepájali niektoré vytvorené kategórie s už existujúcimi konceptmi a teóriami. Výsledky analýzy sú štruktúrované podľa hlavných analytických kategórií starootcovskej skúsenosti a sú vzťahnuté ku konceptuálnemu modelu zahrnutia starého otca do starorodičovského vzťahu tak ako ho vypracovali Bates a Taylor [2013]. Všetci participanti nášho výskumu vystupujú v analytickej časti tohto textu pod pseudonymami.

Reflexia starorodičovstva prostredníctvom spomínania a medzigeneračného porovnania

Technika spomínania, ktorú sme zvolili, mala dva významy – išlo o spomínanie na generácie, ktorých reprezentanti a reprezentantky už nežijú, a preto popisujú ich roľ je možné získať len nepriamo a prenesene. Predovšetkým však spomínanie našich participantov umožnilo a často i priamo vyvolalo reflexiu vlastných starorodičovských skúseností, a to či už formou vymedzenia sa voči starorodičovským vzorom alebo prihlásením sa k ich „odkazom“. Spomienky na generáciu starých rodičov dnešných starých otcov majú niekoľko spoločných rysov.

Prvý vyplýva zo špecifickej povahy dát vytvorených zámerným spomínaním na skúsenosť z detstva či dospievania. Zatiaľ čo u rozprávania o rodičoch v role starých rodičov participantí podávajú pomerne široké a pestré výpovede o konkrétnych epizódach, hodnotia vzťahy a vykresľujú premeny charakterov či komplikovanosť rodinných väzieb, v spomienkach na vlastných prarodičov vystupujú títo takmer ako literárne postavy (napr. putovanie z Talianska, vojenské skúsenosti a zajatia). Pravdepodobne pod vplyvom selektívneho spomínania participantov tak osobnosti starých rodičov strácajú na plasticite, sú zachytené vedľa príbehov v podobe konkrétnych obrazov, vizuálnych spomienok (napr. starý otec stojaci pri kachliach pripravujúci hostie). Rozprávanie o starých rodičoch sa teda stáča viac k naratívam o jedinečnom dejinnom kontexte (napr. Rakúsko-Uhorsko a prvá republika). Ich vyrovnávaním sa s pozoruhodnými životnými osudmi potom participantí výskumu vysvetľujú a uvádzajú náplň roly starých rodičov i vzájomný vzťah s nimi. Tieto životné príbehy dodávajú zmysel náplne ich vlastného starorodičovstva.

Generačným znakom, ktorý sa prelína väčšinou rozhovorov a ktorý dobre ukazuje na zásadnú demografickú premenu, je smrť niektorého zo starých rodičov už pred narodením či v ranom detstve vnúčaťa, a teda model *neprítomného alebo vetchého starého otca*. Obmedzená vitálnosť ako základný moment kontrastu vlastnej starorodičovskej roly so spomienkou na starého rodiča je zachytená u pána Quida:

No právě. To byl takovej pán s bříškem, který nedělal příliš prudkých pohybů. A já když chodím dvakrát týdně na volejbal, na kteréj jedu na kole, tak je to nesrovnatelné, no.² (Quido)

Vedľa skonu starého rodiča často vo veku dnešných „aktívnych seniorov“ je potom významnou súčasťou spomínania ich menšie zapojenie do starostlivosti a spoločných aktivít v dôsledku vetchosti a krehkosti, či už z dôvodu vysokého veku alebo v dôsledku výkonu náročného povolania (typické v poľnohospodár-

---

² Z dôvodu zachovania autenticity výpovedí, sú citácie ponechané v rodnom jazyku participantov, t. j. v češtine.

stve). Otto popisuje jednu z možných percepcií veľmi starého prarodiča, keď spomína, že jeho starí rodičia...

... byli teda strhaní, vyložené strhaní tou prací (a) vnuci je ani tak dvakrát moc netěšili. (...) Ten generační rozdíl byl daleko větší, než je dneska. (Otto)

V porovnaní so svojimi starými otcami sa participant vnímajú generačne bližšie pri svojich vnúčatách, čo im tiež umožňuje nadväzovať iné a bližšie formy vzťahov, ako ukazuje ďalšia časť našej analýzy.³

Ďalším modelom starootcovskej roly, ktorý bolo možné identifikovať v rozhovoroch s našimi participantmi, je *patriarchálny starý otec* fungujúci ako *emocionálne „vzdialená“ osoba* [Neugarten, Wainstein 1964 cit. in Tarrant 2012]. Ako ukazuje spomienka Richarda:

On byl vrchní inspektor Českých drah, (...) babička byla odjakživa v domácnosti, pokud teda vím. To byla taková, že jo, ta rodina, kdy on byl něco a ona se starala. Jako my jsme byli moc malí, když oni umřeli, takže já vím, že my jsme tam vždycky šli na návštěvu. Oni nám udělali čaj se sirupem, teď tam bylo všude poklizeno... (Richard)

Táto ukážka ilustruje patriarchálny model s rozhodujúcim mužom ako „hlavou rodiny“, ktorý svoju autoritou udržiava na základe vymáhania určitých pravidiel a až prípadného strachu z prekračovania noriem správania.

Starý otec však často vystupuje z rozprávania tiež ako *obdivuhodná a vitálna osoba*, ktorej rola je naplňovaná odovzdávaním životných skúseností či pri vykonávaní spoločných aktivít. Oproti súčasným starým rodičom, ako ukážeme ďalej, sú však do nich zapojení iným spôsobom – napríklad dohľadom (pri plávaní) alebo výkonom svojho zamestnania, či práce v hospodárstve, do ktorého prizvú vnúča, ako zmieňuje Zdeněk:

Děda měl pohřební službu v té době, takže on mě děda třeba vzal připravovat pohřeb. (...) Takže já mám vzpomínky na dědu, jak věčně teda něco pracoval. Buď kolem pohřbu, anebo pekl tady ty oplatky, anebo mě bral jako do zahrádky. Takže víceméně takový to bylo pracovní všechno. (Zdeněk)

Súčastou odovzdávania skúseností teda nie je nutne výchova či zámerné vedenie a mentoring, ale skôr zapojenie do aktivít alebo výnimočne sprostredkovanie skúseností prostredníctvom čítania a rozprávania príbehov.

---

³ Podľa štúdie Tarrant, môže byť úbytok síl vnímaný ako súčasť starorodičovstva, transgeneračné vzťahy môžu fungovať ako markery vlastného úbytku síl pre telesné performácie niektorých aktivít (napr. boľavý chrbát pri dvíhaní malého dieťaťa) [Tarrant 2010: 193]. Tento aspekt nebol v našej vzorke taký akcentovaný, keďže primárnym záujmom bol výskum ľudí v treťom veku.

Inak je tomu v povojnovej generácii, keď sa premieňa veľkosť rodín ako aj ich zloženie a formy zamestnania. V podstate miznú ženy v domácnosti, masovo sa rozširuje ich zamestnanosť, objavuje sa reflexia iných foriem organizácie práce či pevné hranice odchodu do dôchodku (u žien v pomerne nízkom veku). Vznikajú nové štrukturálne podmienky pre starorodičovstvo. Na jednej strane dochádza s rozšírenou zamestnanosťou žien k obmedzeniu starostlivosti žien o vnúčatá. Na strane druhej sa ale zásadne rozširuje pole pôsobnosti, a to predovšetkým inštitucionalizáciou organizovaných foriem voľného času po druhej svetovej vojne, neskorším ustanovením voľného víkendy a jasným ohraničením pracovnej doby. Starí rodičia začínajú, aspoň podľa rozprávania našich participantov, hrať v životoch vnúčat zásadnejšiu rolu – tu už nazerať nie z pohľadu vnúčať, ale z pohľadu vzťahu k vlastným rodičom ako prarodičom ich detí. V rozprávaniach sa mení rozsah spoločne stráveného času, starí rodičia sa stávajú zásadnou oporou zamestnaným deťom ako je tomu v prípade pána Jana:

Tak my jsme tam dávali často teda dcery, jako jo. Aj na hlídání o víkendech a tak, a takže oni se jako hodně věnovali dětem. (...) Tak naši už byli v tý době taky v důchodu a tam už jako bylo jo předpoklad, že budou doma. (Jan)

Silnou témou je tiež úcta, uznanie a autorita vo vzťahu k starým rodičom, ktorá je založená práve na ich investícii do vzťahu – ako dôsledok trpezlivosti, starostlivosti a spoločne stráveného času.

Performatívne napĺňanie starootcovskej roly

Naši participanty výskumu vykonávajú starootcovské roly prostredníctvom pestreho poľa praktík. Činnosti týchto mužov spojené so starorodičovstvom by sme mohli rozdeliť do troch základných typov, a to: *aktivity, ktoré starí otcovia vykonávajú výlučne s vnúčaťami*, ako sú spoločné detské hry (napr. stavanie bunkrov v lese, vyhadzovanie a hojkanie, varenie s vnúčaťami). V prvom type ide o aktivity, ktoré vychádzajú z potrieb a prianí detí na trávenie voľného času. Pri aktivitách druhého typu *sú deti iniciátormi alebo sú motiváciou na ich rozvíjanie* (napr. poznávacie zájazdy po historických pamiatkach, návšteva kina, divadla, koncertu, prechádzanie sa po meste, návšteva trhu, nakupovanie). Tretím typom sú potom činnosti, ktoré starí otcovia vykonávajú i bez vnúčať, ale často ich do nich zapájajú (napr. športové aktivity, práce na záhrade, remeselníctvo). I keď nie je možné na základe obmedzenej vzorky nášho výskumu zovšeobecňovať, na základe analýzy sa dá konštatovať, že od prvého smerom k tretiemu typu rastie počet ich výskytu. Aktivity tretieho typu jednoznačne v rozhovoroch dominujú.⁴

---

⁴ To môže odrážať reálnu početnosť týchto aktivít v čase, ale tiež konštrukciu seba-obrazu starého otca a muža v rámci rozhovoru a kladenie dôrazu na taký typ aktivít, ktoré lepšie odpovedajú normatívnej predstave o výkone starorodičovskej roly.

Je dôležité podotknúť, že z rozprávania participantov sa javí, že súčasní starí otcovia v porovnaní s generáciou ich starých otcov (pozri model starého otca ako obdivuhodnej a vitálnej osoby) zapájajú vnúčatá skôr do činností voľnočasových ako do činností pracovných. V takto zdieľaných aktivitách už vnúčatá iba nesprievádzajú starých otcov ich pracovným svetom, ale sú aktívne zapájané do obvyklých činností svojich starých otcov, ktorí sa snažia zámerne rozvíjať ich motorické schopnosti, znalosti a vlastnosti tak ako demonštruje vo svojom rozprávaní napríklad Otto:

Ten malej dostane treba kladívko a hřebíky a učí se zatloukat, a pak kleště a vytahuje je. A ten starší už zase, když něco dělám se dřevem třeba, dostane velkou vrtačku a přišroubovává šroubky pod dohledem. (Otto)

V ďalšom rozhovore popisuje podobný typ aktivít s inou funkciou Quido:

Tak hodně spolu děláme věci rukama a to si myslím, že už se mi povedlo i předat, že prostě stará věc se dá spravit a že se u práce má přemýšlet. A že to taky chce nějakou trpělivost, že nedělám tou pilkou rychle, ale že prostě musím trpělivě řezat a řezat, až je to uřízlý. (Quido)

Pri treťom type aktivít naši výskumní participanti popisujú jednak svoje výraznejšie podieľanie sa na mentorovaní a výchove detí [pozri Bates, Taylor 2013; Wal-drop et al. 1999], ako aj výraznejšie zapojenie a angažovanie vnúchat. Starí otcovia a vnúchatá tu vystupujú ako partneri a aktívni spolutvorcovia vzťahu [Roberto, Allen, Bleiszner 2001]. Pri druhom type aktivít sa naši výskumní participanti popisujú ako pasívnejší sprostredkovatelia výnimočného zážitku cez možnosť vycestovať s vnúchatami mimo rámca každodennosti a všedných dní. Oba tieto typy aktivít pre našich participantov predstavujú okrem iného aj možnosť vlastného sebarozvoja, keď mužov vyššieho veku vnúča „nutí něco vymyslet“, t. j. majú aktivizačnú funkciu [Bates, Taylor 2012]. Vďaka tomuto správaniu vnúchat môže narastať aj motivácia našich participantov v pestovaní spoločných činností [Bates, Taylor 2013].

Samostatnú formu potom tvoria finančné a materiálne transfery (porov. investment work, [Bates Taylor 2013], prípadne ekonomická a inštrumentálna funkcia [Tarrant 2012]), ktoré by bolo možné chápať ako štvrtý typ aktivít, ktoré participanti pri popise starorootcovstva zdôrazňujú. Vzhľadom na to, že na naplnenie týchto aktivít nie je potrebný štrukturálny komponent starorodičovského vzťahu, t. j. frekvencia kontaktu s vnúčaťom [Bates, Taylor 2013], dal by sa tento typ aktivít označiť ako *aktivita „nekontaktné“*, ktoré sa môžu diať popri iných aktivitách založených na osobnom kontakte. Finančné transfery smerujú buď priamo k vnúchatám (napr. kúpa bicykla, finančný príspevok) alebo k rodičom (napr. príspevok na bývanie, varenie, stráženie) ako „mediátorom“ staro-rodičovského vzťahu medzi starým otcom a jeho vnúchatami [Bullock 2005; Hasmanová Marhánková 2014].

Priestorovo-temporálna dynamika starootcovstva

Zatiaľ čo model Batesa a Taylora pod označením „frekvencia kontaktu“ zahŕňa ako časovú, tak jeho priestorovú dimenziu, s výrazným dôrazom na prvú, naše dáta ukázali zásadný význam oboch týchto dimenzií. Nielen frekvencia kontaktu v rámci starootcovského vzťahu, ale tiež vymedzenie autonómneho priestoru sa ukazuje v perspektívach starších mužov z našej výskumnej vzorky ako zásadné pre ich vnímanie výkonu starorodičovskej role. Obe tieto dimenzie sú, podobne ako u Tarrantovej [2012, 2013], zásadné i pre porozumenie genderovanosti napĺňania tohto vzťahu, ale aj reflexiu starnutia a identity mužov vyššieho veku. To, akým spôsobom do vykonávania roly starého otca zasahuje priestor a čas, čitateľovi predstavujeme v nasledujúcej časti analýzy.

Priestorovosť súčasného starootcovstva

Naši výskumní participanti svoju starootcovskú rolu obvykle utvárajú v priestoroch *oddelených od priestorov rodičovských*. V rozhovoroch len minimálne popisujú aktivity, na ktorých by sa podieľali viacerí členovia rodiny, prípadne aktivity, ktoré by sa konali v domácnostiach detí za prítomnosti ich rodičov. Pri popisoch spoločného času kládli dôraz spravidla na špecifický priestor na hranici domácnosti a verejnej sféry typický pre intenzívnejší kontakt s vnúčatami (napr. záhrada, chata, príroda). V rozprávaní výskumných participantov je možné nájsť polarizáciu až hyperbolizáciu mestského a dedinského prostredia. Čas strávený na záhrade alebo výlete umožňuje starým otcom sprostredkovať vnúčatám kontakt s prírodou, v ktorej vystupujú ako priami vychovávateľia a učia vnúčatá rozpoznávať prírodné javy, čím posúvajú do úzadia trávenie času vnúchat pri technológiách a počítačových hrách, ako ukazuje napríklad pán Quido:

No, nejen zahrada, ale i všechno, co je kolem. Les, rybník. Máme spoustu knih o zvířatech, o motýlech, o broucích, tak takový nějaký pro městské dítě přiblížení toho, že prach jsi a v prach se obrátíš. (Quido)

V rámci vyrábania a opráv ďalej starí otcovia v niektorých prípadoch dokonca hovoria o „*kompenzaci nepraktičnosti otce*“ vnúchat, keď sa svojou prítomnosťou pri výchove vnúchat snažia poskytnúť „správny“ mužský vzor a zastúpiť tak chýbajúci vplyv tohto druhu zo strany otca. Oddelenosť priestoru pre starootcovstvo tak poskytuje starým otcom súkromie bez zásahov rodičov a ich očakávaní od správaní starého otca [Tarrant 2012]. Neprítomnosť ostatných členov rodiny umožňuje i vynucuje, aby starý otcovia svoju rolu naplňovali aktívne a posilňovali tak vlastnú autonómiu vo vzťahu k vnúčatám.⁵

---

⁵ Chceli by sme zdôrazniť, že ženy (babičky) v rozhovoroch (viď kapitola Metodologické aspekty štúdie) naopak potrebu samostatného trávenia času s vnúčatami nezdôrazňovali.

Ak sa ale pozrieme na to, akým spôsobom je starootcovská rola organizovaná v rámci *domáceho priestoru*, môžeme vidieť, že sa naši výskumní participanti skôr *výnimočne* venujú popisu konkrétnych aktivít (napr. varenie, vyhadzovanie vnúcat do vzduchu, zriedkavo samostatné strázenie detí). Popis praktík v tomto prostredí má charakter krátkych vágnych vykreslení. Pán Richard dokonca popisuje, že ho táto forma podieľania sa na vzťahu s vnúcatami nebaví a zdôrazňuje, že ide o trávenie času na jeho úkor:

No, hlídám je taky někdy, no, ale mně to nebaví si s nimi hrát Člověče, nezlob se ani takový ty domácí to, nebo si kreslit, tak jo, to ještě by šlo, ale (...) mně to připadá, jako že jsem ztratil den. (Richard)

Participanti vo vzťahu k starorodičovským praktikám domáci priestor pripisujú skôr svojim manželkám. Keď sú okolnosťami predsa len „nútení“ deti postrážiť, ich prítomnosť má charakter prevažne pasívneho dohľadu nad dianím, ako popisuje Xaver:

... žena neustále lítá okolo plotny, umejvá nádoby, vaří, předkládá dětem chutné krmě, no, a já už tam jenom tak sedím a koukám a dohlížím, aby se jim náhodou něco nestalo. (Xaver)

Pokiaľ sa participanti nachádzajú mimo domácnosti, svoje *aktivity* spojené so starorodičovstvom popisujú *ako dynamickejšie a dobrodružnejšie* než praktiky svojich manželiek, čo ukazuje napríklad úryvok z rozhovoru s pánom Prokopom:

... tak to von zas není nějaká puška, že by tam seděl, babička mu dala buchtu a seděl by na zadku, ne, to furt „dědo, pojď, budeme toto spravovat a toto uděláme a tamto,“ a to já už musím dopředu říkat „přijedeš a budeme dělat to, to, to, to a to,“ a von už mě pak honí a nutí pořád „dělej, dědo, říkals, že to uděláme, že to spravíme, doděláme...“ (Prokop)

V priestoroch starostlivosti, ktoré sú lokalizované skôr v záhradách, dielňach, chalupách alebo v mestách spoločné aktivity medzi starými otcami a vnúcatami často *nadobúdajú punc výraznejšieho a špeciálneho zážitku*. Pán Richard napríklad v rozhovore popisuje:

Ona (manželka, pozn. aut.) je jako chodí hlídat. No a teďka oni (manželka spolu s vnúcatami, pozn. aut.) jdou někam do parku, jedou někam, ale prostě stereotypně.

Dalo by sa z toho vyvodiť, že zatiaľ čo v prípade prítomnosti ostatných členov rodiny (predovšetkým babičiek) môžu títo rodinní členovia v interakciách s vnúcatami starým otcom pomyselne konkurovať, ich absencia naopak umožňuje aktívnejšie napĺňanie starotcovskej role.

Sem tam se někde projdou. Takže to když jdu já, tak já vymyslím nějakou kravinu. Jet do Tišnova a zpátky vlakem třeba. (Richard)

Ako môžeme vidieť, Richard vo vyjadrení pasivity spája so stereotypom a rolou manželky, kým svojim praktikám starostlivosti pripisuje dobrodružstvo a akciu, teda charakteristiky, ktoré je možné stereotypne pripisovať skôr maskulínnej role.

Starí otcovia, ktorí nemôžu tráviť čas s vnúčatami v osobnom kontakte, pretože rodiny ich detí žijú v inej časti krajiny alebo inom štáte, stanovujú pre osobné stretnutia s vnúčatami minimálny limit, napr. v prípade Prokopa „alespoň jednou do mesiaca“. Priestor pre starorodičovskú rolu je v tomto prípade priestorom mobilným a kombinovaným s alternatívnym sociálnym prostredím zabezpečeným prostredníctvom technológií za pomoci a prítomnosti rodičov (napr. Skype, telefón) [Tarrant 2010]. V dôsledku geografickej vzdialenosti je podľa participantov tiež zámerné zintenzívnenie a zhutnenie priestoru pre výkon starootcovstva ako ukázal rozhovor s pani Irenou a panom Janom:

... máme vlastne dve dcery. (...) Ta jedna dcera žije v Nemecku. (...) Ta druhá žije tady kousek v Karlových Varech, takže se dá říct, že těmhletěm dětem se věnujeme jakoby trošku víc. (...) Ale zase se snažíme třeba potom v létě vzít na prázdniny ty druhý, ty německý. Anebo třeba když vím, že tady budou na vánoční prázdniny, tak se snažím zase něco vymyslet pro ty německý. (Irena, Jan)

Naši participantí súčasne usudzujú, že geografická vzdialenosť je menšou prekážkou vzťahu s mladšími vnúčatami. Na strane menších detí jednak neexistujú obmedzenia toho, kedy môžu za starými rodičmi vycestovať, kým naopak deti staršie postupne nadobúdajú isté formy záväzkov voči škole, záujmovým krúžkom, ale tiež štruktúrovanejšie formulujú preferencie trávenia voľného času. Menšie dieťa na druhej strane môže vyžadovať častejší kontakt, pretože sa pri absencii starý otec rýchlejšie odcudzí. Vek ako ďalšia dimenzia starorodičovskej roly teda významným spôsobom dopĺňa priestorové súvislosti výkonu starootcovstva. Venujeme sa jej v ďalšej časti analýzy.

Temporalita súčasného starootcovstva

Pre starorodičovské praktiky našich participantov je typická špecifická *temporalita*, ktorá ich môže odlišovať od praktík rodičov alebo od praktík babičiek. Špecifickosť spočíva v dvoch výrazných ohľadoch: časové vymedzenie praktík starého otca a časové vymedzenie staro-otcovskej etapy.

Z perspektívy našich participantov sú pre výkon starorodičovskej roly dôležité *presné dohodnutie a vymedzenie času konkrétnych aktivít starootcovského vzťahu s rodičmi vnúčaťa*. Vnúčatá sú od rodičov iba „*vypújčená*“, či už na niekoľko vy-

medzených hodín, pravidelný deň v týždni, víkend alebo prázdninovú dovolenku. Vedomie konečnosti spoločne stráveného času pritom zintenzívňuje jeho pozitívne prežívanie. Fakt, že vnúčatá „*jdou vrátit*“ zároveň znamená, že po nich starí otcovia môžu túžiť, tešiť sa na nich a spoločný čas si „*vychutnat*“ a „*užiť*“, ale takisto v ich neprítomnosti získať čas na vlastnú relaxáciu, odpočinok a regeneráciu. Dohodnutie priestoru a času s rodičmi má potom rôznu intenzitu, od intenzívnej „*soutěže*“ o vnúčatá a „*kradení času*“, ktorý je možné s nimi tráviť, až po nevyhľadávanie ich prítomnosti z dôvodu preťaženia.

Participant starorodičovstvo ponímajú ako možnosť, ktorej náplň a časové limity sú opakovane *dohadované* [Breheny, Stephans, Spilsburry 2013; Hasmanová Marhánková 2014]. Pán Jan napríklad hovorí:

A musí se taky někdy třeba odmítnout, říct jako „nezlobte se“, my to jsme teda jako by vybudovali už trochu, že prostě se nás, když chtěj hlídat, tak se nás zeptaj, jestli vůbec mají tu šanci. (Jan)

Stráženie vlastných hraníc je pravdepodobne aj znakom prevencie pred možným preťažením, keďže všetci naši participanti okrem jedného v nejakej forme popri starobnom dôchodku pracujú. Naši participanti totiž okrem radosti a vychutnávania spájajú s náplňou starorodičovskej roly aj pocit veľkej zodpovednosti za zdravie a celkový stav svojich vnúchat pri spoločne trávenom čase, pričom emócie strachu viažu na fakt, že „*to nejsou vlastní děti*“. Toto môže súvisieť s prežívanou záťažou ako dôsledku nárokov starootcovskej roly, predovšetkým u menších detí, a to nielen po fyzickej, ale aj po psychickej stránke.

Časové vymedzenie a dohodnutie aktivít môže *súvisieť s vekom starých otcov*, resp. s ich zdravotným stavom. Starorodičovská skúsenosť je pre participantov nášho výskumu okrem iného tiež prostriedkom reflexie vlastného vyššieho veku, faktu starnutia a s ním spojennej emocionality, tak ako ukazuje časť rozhovoru s pánom Zdeňkom:

A to mě dneska ráno dojala. Ona mně říká běžně děda. Ale nějak, nevím, jak na to přišla, ale řekla mi dědečku. A to mě teda jednak rozněžnilo, za druhý mě to teda až – až zabolelo, že teda prostě dědeček, jo. Ta zdobnělinka. Když mně říká ještě dědo, tak – páni, to sedí. Ale dědeček. (Zdeněk)

Kontakt s vnúchatami našim participantom sprostredkováva možnosť preskúmať vlastnú emocionalitu a nové poňatia seba samého vo vzťahu k druhým [Horsfall, Dempsey 2012].

V prípade vyššieho veku starých otcov – tento bol vzhľadom na kritériá výberu našej vzorky zastúpený iba osemdesiatdva ročným pánom Ladislavom – participant explicitne formuluje potrebu menej častého kontaktu s vnúchatami a pravnúchatami nižšieho veku, ktorý pre neho predstavuje zvýšenú záťaž:

Páč my už jsme před patnácti lety, nebo před deseti lety, když ona měla pět, před deseti lety, tak nám bylo přes sedmdesát. To bylo náročné. To bylo náročné a tam mně tekly nervy. A to jsem říkal synovi: „Ty, to je naposled, co tady tu holku máme.“ (Ladislav)

Tento popis starootcovskej skúsenosti čiastočne odpovedá modelu vetchého starého otca, ktorý je prítomný v spomínaní našich participantov na vlastných starých rodičov. Odráža demografickú realitu predlžovania ľudského života [Vidovicová, Galčanová, Petrová Kafková 2015].

Druhým výrazným znakom temporality súčasného starootcovstva, ktorý mimo iného súvisí aj s vekom vnúčaťa, je *jasné časové vymedzovanie etáp zapojenia do starostlivosti o nich*. Tendencie k zahrnutiu starého otca do života vnúčaťa môžeme pozorovať už prenatálne, v jeho napätom a radostnom očakávaní. I keď naši participantí vyjadrujú, že sa na svoje vnúčatá tešia, v ich perspektívach je často prítomný aj značný emočný odstup. Pán Gregor napríklad priamo popisuje svoje vnímanie genderovosti prarodičovstva, pričom vodidlom mu je skúsenosť rodičovská:

Ale chcu říct to, že tak jako se otec stává otcem jakoby postupně právě proto, že není jakoby fyzickým zdrojem toho dítěte, nebo je teda nějak jako nepřímý. Tak si myslím, že ti dědečci to tak jako ze začátku neberou jako nějak dramaticky. Že možná pro ty babičky (...) je to asi jako přirozený. (...) Já si myslím, že z toho taky vyplývají možná takový nějaký nedorozumění, že ten chlap možná málo jása nebo to. Ale jo, on k tomu otcovství, a zřejmě i k tomu dědečkovství musí dojít. Kdežto ty ženy to mají jaksí, asi jináč. (Gregor)

Ako badač z uvedeného rozhovoru, naši participantí v prípade obdobia raného detstva vnúčaťa referujú o zníženej možnosti svojej realizácie v starostlivosti o nich [Waldrop et al. 1999], ktorá môže hraničiť až s *bezradnosťou a bezmocnosťou*. Pán Richard napríklad popisuje strach manipulovať s vnúčatkom a uvažuje o hranici približne tretieho až štvrtého roku dieťaťa ako o bode, keď sa začal starootcovský vzťah prehľbovať. Dalo by sa povedať, že starí otcovia tak vnúčatá počas ich prvých rokov sledujú skôr z diaľky alebo sa podieľajú na vzťahu s nimi sprostredkované cez rodiča alebo partnerky. Starootcovskú rolu začínajú aktívne naplňať až postupne tým, ako nachádzajú vo svojich vnúčatách partnerov na taký typ aktivít a praktík, v ktorých sa ako starí otcovia vedia a chcú seberealizovať (pozri časť analýzy Performatívne naplňovanie starootcovskej roly). Danú skutočnosť je možné interpretovať ako určitú nesamozrejmú výkonu starootcovskej roly, tak ako o nej hovoria Horsfallová s Dempseyová [2013]. Zatiaľ čo sa od starých mám očakáva isté automatické zapojenie do starostlivosti o vnúčatá už od narodenia, na starých otcov často rodina podobné nároky nekladie a tí môžu svoju rolu aktívne uchopiť až v čase, keď to sami uznajú za vhodné, t. j. keď deti trochu vyrastú a sú, slovami pána Zdeňka, „*schopní se s nimi domluvit*“.

Podobne pán Prokop vo vzťahu k veku vnúchat hovorí o komplementarite medzi ním a jeho manželkou, pričom starorodičovský vzťah manželky s vnúchatami a jeho charakter starostlivosti popisuje s veľkou úctou a rešpektom. Keď boli deti mladšie, bol pán Prokop skôr logistickou podporou babičky, kým naopak teraz, keď sú deti staršie, babička poskytuje „servis“ a je to on, ktorí s vnúchatami trávi čas intenzívnejšie. Vek vnúčaťa v starorodičovstve v ich prípade zohráva teda dôležitú úlohu [Mann, Khan, Leasona 2013; Cunningham-Burley 1984]. Zatiaľ čo u malých detí môže byť starorodičovský kontakt odmietaný pre fixáciu na rodiča, u starších detí je puberta momentom, keď sa rozhoduje, či budú deti aktívne participovať na starootcovstvom vzťahu. Vzťah medzi starým otcom a vnúchatami sa tak mení aj z hľadiska jeho záujmu o prítomnosť starého otca v jeho živote. V prípade školských povinností vnúchat z pohľadu našich participantov deti vyhľadávajú skôr prítomnosť a podporu starej mamy. V prípade voľnočasových záujmov a nevšedných otázok encyklopedického charakteru sa vnúčatá podľa našich participantov tešia skôr prítomnosti starých otcov ako v rozhovore demonštruje napríklad pán Quido:

... hodně spolu děláme věci rukama. (...) Uděláme budku. Podíváme se, jestli se tam pták nastěhoval. Ejhle, nastěhoval! (Quido)

Predovšetkým staršie vnúčatá sa tak svojimi očakávaniami a naliehaním na aktívnejšiu prítomnosť starého otca v ich živote spolupodieľajú na tom, aké podoby súčasný starootcovský vzťah a starootcovstvo nadobúda. V prípade našich participantov sa ukázalo, že ide o aktívnejšie prístupenie k tomuto vzťahu a role, ktorú majú vzhľadom na prebiehajúce socio-demografické zmeny možnosť uplatňovať dlhšie časové obdobie a v rozmanitejších podobách. Vnúčatá ako integrálne súčasť starorodičovských rolí môžu byť jedným z tých podnetov či facilitátorov [Mueller, Elder 2013], ktoré túto rekonštrukciu podporujú:

Akorát teď jsme tam byli a tejdén lilo, takže jsme jezdili v dešti. Ale mně se na těch děckách líbí, že jim to vůbec nevadí. Babička, jakože v dešti a oni „ne, to je dobrý“. A ta Vanda (vnučka, pozn. aut.) říká: „Krásně prší, dědo, jedem!“ A tak jsme jeli. (Richard)

Zhrnutie a diskusia

Konceptuálne uchopenie starorodičovstva i špecifík starootcovstva zostáva stále jednou z výziev sociálnej gerontológie, ktorá podľa mnohých autorov a autoriek trpí nedostatkom akumulatívnych teoretických výstupov [napr. Bengston et al. 1997]. Dôvody tohto stavu sú rôzne, a predstavili sme ich v úvode textu. Jedným z nich je aj chápanie starootcovstva ako akejsi deficitnej a „neúplnej“ skúsenosti v kontraste so skúsenosťou starých mám. Gender hrá v snahe porozumieť staro-

otcovstvu zásadnú rolu – a ako ukazujeme, línie naplňovania starorodičovskej role sú silne ovplyvnené vnímaním vzťahu žena–vnúča ako základného a prirodzeného, zatiaľ čo vzťah starý otec–vnúča je odsúvaný skôr do neskoršieho veku vnúčaťa a pre jeho napĺňanie je typický dôraz na aktivitu. K tomuto okrem iného slúži autonómny čas a priestor, ktorý túto náplň umožňuje práve „elimináciou“ ostatných rodinných členov, napr. babičiek a rodičov. Prezentovaný text rozširuje skôr nevelké rady empirických štúdií a pokúšame sa v ňom o revíziu zásadného teoretického modelu starootcovstva, ktorý navrhujú a rozpracovávajú Bates a Taylor [2013]. Vychádzame pritom z existujúcich empirických štúdií [Cunningham-Burley 1984; Kivett 1985; Waldrop 1999; Roberto, Allen, Bleiszner 2001; Scraton, Holland 2006; Mann, Khan, Leeson 2009] a z transgeneračnej perspektívy priestorov a podôb starostlivosti Tarrant [2010, 2012, 2013].

V úvode analýzy predstavujeme podoby starootcovstva v generačnom porovnaní. Táto analytická časť na jednu stranu čiastočne odkrýva medzigeneračnú premenu role, slúži ale aj ako prostriedok k nahliadnutiu na vlastné starorodičovstvo a ako prostriedok k pohľadu na seba samého ako na muža určitého veku. Na základe jedenástich kvalitatívnych rozhovorov so starými otcami ďalej ukazujeme, že starootcovská rola má dve významné dimenzie – je to predovšetkým *performatívne napĺňanie starootcovskej roly a priestorovo-temporálna dynamika starootcovstva*. Prvá spomenutá dimenzia sa týka spôsobov, ktorými je konkrétny starootcovský vzťah prakticky napĺňaný. Táto dimenzia sa čiastočne prekrýva s komponentom participácia na aktivitách Batesa a Taylora [2013], model však rozširujeme a predstavujeme tri hlavné kategórie aktivít, a to, akú podobu vzťahu medzi starým rodičom a vnúčaťom ukazujú.

Kým u Batesa a Taylora je druhým konceptuálnym pilierom frekvencia kontaktu, naše dáta ukazujú, že túto dimenziu je potrebné pomenovať širšie, a to ako časopriestorovú dynamiku vzťahu. Táto dimenzia zahŕňa komponent frekvencie kontaktu ako ho popisuje Batesov a Taylorov model, ale je konceptuálne širšia. Do tejto dimenzie spadajú ako temporalita, tak priestorovosť, či slovami Tarrant [2012, 2013], geografia starootcovstva, a to ako v makro-rozmere vzdialenosti, napr. bydlísk, tak v mikro-rozmere priestoru, v ktorých sa odohrávajú konkrétne aktivity. Z časového hľadiska ide ako o frekvenciu aktivít tak o dĺžku vzťahu, či už reálnu alebo predpokladanú atď.⁶ Na všetkých týchto osiach dimenzií sa ukazuje genderovanosť starorodičovstva, a to predovšetkým v potrebe autonómneho priestoru a času.

Participanti tohto výskumu neboli vo vyjadrovaní sa o svojej starootcovskej role zdržanliví [porov. Cunningham-Burley 1984], ale naopak, pomerne zoširoka

---

⁶ Tretiu dimenziu starootcovského vzťahu vymedzujú Bates a Taylor ako záväzok (angl. commitment) [2013]. S touto časťou konceptuálneho modelu sa naša analýza neprekrýva, čo je dané predovšetkým odlišným výberom participantov a zameraním rozhovorov. Vzhľadom k pôvodnému zameraniu štúdie na aktívnych seniorov a starých rodičov, bola táto dimenzia skôr zdieľaným predpokladom a nebola v rozhovoroch zmieňovaná.

popisovali rozličné aktivity a praktiky, prostredníctvom ktorých spoluutvárajú svoj vzťah s vnúčatami. Referovali o tom, že sa cítia pri vnúčatách generačne bližšie než tomu bolo u generácie vlastných starých rodičov a starých rodičov ich detí, čo sa nakoniec odráža aj na tom, že pomerne veľkú mieru spoločných aktivít s vnúčatami by sme trochu nadnesene mohli nazvať aktivitami „partnerskými“. V ich rozprávaní a spomínaní sa objavovali tri hlavné modely starých otcov: model neprítomného alebo vechého starého otca, model patriarchálneho starého otca ako emocionálne „vzdialenej“ osoby [podobne ako Neugarten, Wainstein 1964 cit. in Tarrant 2012] a model starého otca ako obdivuhodnej a vitálnej osoby. Aj keď v spomienkach našich participantov vystupujú ich starí otcovia takmer ako literárne postavy zasadené do konkrétneho historického kontextu plného výziev, ich spomínanie vyvolalo reflexiu vlastných starorodičovských skúseností, a to či už formou vymedzenia sa voči starorodičovským vzorom alebo prihlásením sa k ich „odkazom“.

Starší muži v našej vzorke sú vitálni, stále práceschopní a chtví práce, čo jednak rozširuje priestor pre výkon starootcovskej roly z hľadiska jej trvania, ale tiež umožňuje nadobúdať rôznorodejšiu náplň, kvality a spokojnosť s rolou [Bates, Taylor 2013]. *Performatívne naplňovanie starootcovskej roly* zahŕňa medzigeneračné aktivity, v rámci ktorých participanti „naplňajú“ starootcovstvo a môžeme ich rozdeliť do troch kategórií od menej častých po častejšie: (1) *aktivity, ktoré starí otcovia vykonávajú len s vnúčatami* (napr. stavanie bunkrov v lese, vyhadzovanie, hojkanie); (2) *aktivity, v ktorých sú deti iniciátormi alebo sú motiváciou na ich rozvíjanie* (napr. poznávacie zájazdy po historických pamiatkach, návšteva kina, trhu, koncertu, prechádzanie sa po meste, návšteva trhu); a nakoniec (3) *činnosti, ktoré starí otcovia vykonávajú i bez vnúchat, ale často ich do nich zapájajú* (napr. športové aktivity, práce na záhrade, remeselníctvo). Posledným atypickým druhom aktivít sú „nekontaktné“ aktivity, ktoré zahŕňajú finančné a materiálne transfery smerované buď priamo k vnúčatám (napr. kúpa bicykla, finančný príspevok) alebo k ich rodičom (napr. príspevok na bývanie, varenie, stráženie) [Bullock 2005; Hasmanová Marhánková 2014]. Starí otcovia v rámci týchto činností zabezpečujú zo svojho pohľadu výchovu a mentoring vnúchat, spolupodieľajú sa na oddychových činnostiach, pripomínajú a dopĺňajú rodinnú históriu a identitu, investujú do podpory aktivít a budúcnosti vnúchat, či sa podieľajú na podpore cnostných vlastností a schopností detí [Bates, Taylor 2012]. Tieto a iné typy správania sprostredkujú starým otcom benefity ako napríklad pocit potrebnosti a užitočnosti, aktivizujú ich a môžu byť tiež prostriedkom vlastného sebarozvoja [Bates, Taylor 2013].

Časopriestorová dynamika *starootcovskej role* potom umožňuje zachytiť tieto aktivity v prieniku rôznych časov a priestorov. Ako významné sa napríklad ukázalo, že muži konštituuju od rodičov a čiastočne tiež od partneriek oddelené priestory starootcovstva lokalizované skôr na pomedzí domácnosti a verejného priestoru než v priestore vlastných domácností (s výnimkou chát a záhrad). Pokiaľ sa participantí nachádzajú mimo domácnosti, svoje aktivity spojené so starorodičovstvom popisujú ako dynamické a dobrodružné činnosti, ktoré prinášajú

vnúčatám do života netypické okamihy. Pri geografickej vzdialenosti bydliska vnúčať, ale tiež napríklad pri vyššej rozvodovosti detí, sú starí otcovia „nútení“ vykonávať rolu vo flexibilnejších priestoroch, ktoré kombinujú s alternatívnymi sociálnymi priestormi zabezpečenými prostredníctvom komunikačných technológií [Tarrant 2010].

Pre starorodičovské praktiky našich participantov je tiež typická špecifická temporalita, ktorá ich môže odlišovať od praktík rodičov alebo praktík babičiek. Špecifickosť spočíva v dvoch výrazných ohľadoch: časové vymedzenie praktík starého otca a časové vymedzenie starootcovskej etapy. Starootcovská rola vo vzorke našich participantov dynamicky premieňa významy z hľadiska veku a záujmov vnúčať. Pre vzťah s deťmi v ranom detstve je typický istý odstup, ktorý vyplýva z bezradnosti či bezmocnosti pociťovanej samotnými starými otcami obvykle zapríčinennej strachom manipulovať s takto malým dieťaťom. Starí otcovia sa tak v prvých rokoch podieľajú na starostlivosti o vnúčatá skôr sprostredkované cez činnosť starej mamy alebo rodičov vnúčať a sú tak v kontakte s vnúčaťom skôr pasívni. Tento pohľad môže viesť k chybnému ale častému obmedzovaniu starorodičovskej skúsenosti na skúsenosť poskytovania „typickej“ starostlivosti, ktorá následne prehliada iné obsahy tejto roly [por. Patschová 2014]. V neskoršom období dieťaťa sú to totiž deti, ktoré sa významnou mierou podieľajú na zahrnutí starého otca do vzťahu, a to tým, že ho podnecujú v spolupodieľaní sa na vzájomných aktivitách [Scraton, Holland 2006; Sorensen, Cooper 2010]. V dôsledku týchto a iných zmien môžeme hovoriť ešte všeobecnejšie o tom, že starootcovská rola súčasných mužov vyššieho veku je rolou flexibilnejšou a rolou s heterogénnejším obsahom než tomu bolo v minulosti [Herlofson, Hagestad 2012].

Napĺňanie starootcovskej roly našimi participantmi možno označiť za obšiahle a aktívne. Spôsob, akým sú starší muži vo vzťahu s vnúčaťom zapojení, však zostáva skôr genderovo stereotypný. Genderové rozdelenie rolí v starorodičovstve našich participantov až na výnimky pretrváva a je možné tvrdiť, že naši participantia sa čiastočne podieľajú na praktikách, ktoré upevňujú hegemonne mužské roly a identity. Obsahy týchto rolí však čoraz častejšie obsahujú aj spoločné aktivity s puncem výnimočnosti a dobrodružstva, resp. starí otcovia vystupujúci ako *homo ludens*, či už ako partneri vnúčať alebo naopak mentorujúci a vychovávajúci starí otcovia, ktorí sú tiež skôr partnerom a nositeľom odpovedí na otázky encyklopedického charakteru. Svoje roly participantia vymedzujú dvojako, a to voči rolám svojich partneriek a takisto voči emocionálne odmeraným starým otcom, prípadne starým otcom, ktorí vystupujú ako nespochybniteľné autority (t.j. často voči obrazom vlastných starých otcov). Dvojité vymedzovanie tohto druhu v dôsledku umožňuje tiež iný vzťah k role starej mamy, na ktorú naši participantia nahliadajú s rešpektom a úctou. Vo viacerých svojich výpovediach a popisoch spoločne stráveného času s vnúčatami hovoria o komplementarite starorodičovských rolí a čiastočnom vzájomnom zastupovaní v prípade nevyhnutnosti. Nemalú úlohu v tomto procese zohrávajú vnúčatá, ktoré našich participantov k týmto formám a aj všeobecne k rôznorodejším praktikám spo-

jeným so starootcovskou rolou podnecujú, resp. facilitujú aktívnejšie napĺňanie starootcovstva [Mueller, Elder 2003].

Podľa Tarrant [2013] v takto štruktúrovaných vzťahoch a popísaných priestoroch vykonávania starootcovskej roly majú naši participanti okrem tradičných foriem maskulínit možnosť preskúmať aj jej alternatívnejšie varianty, ktoré neboli doposiaľ spájané napríklad so starostlivosťou o vnúčatá. V rámci nášho výskumu sa však ukázalo, že vhodnejšie ako operovať s termínom alternatívne maskulinity je konceptualizovať maskulinity ako multiplicitné. Nepracovať teda s predstavou singularnej maskulinity, ktorá je založená na konštrukcii hegemonnej maskulinity, voči ktorej sú všetky potenciálne odlišné podoby mužstva v alternatívnom, či podriadenom postavení, ale naopak pripustiť možnosť pluralitných foriem maskulínit a ich situačného vyjednávania [Sobal 2005]. Nedá sa teda popierať, že muži v našej výskumnej vzorke v roly starých otcov a vďaka vzťahom s vnúčatami skúšajú nové (a teda svojim spôsobom alternatívne) role spojené s praktikami starostlivosti. Súčasne je ale potrebné zväziť aj skutočnosť, že k svojej roly starého otca pristupujú takmer v súlade s doteraz nastavenou životnou históriou. Podľa nášho názoru tak s výkonom starootcovskej role dochádza skôr k „zjemňovaniu“ diskurzu a praktík maskulinity, ako o ňom píše Mann, Tarrant a Lesson [2016], a nie ku konštrukcii alternatívnych maskulínit ako takých. Už zmieňovaný koncept multiplicitných maskulínit nám teda umožňuje zachovať predstavu dominantnej, hegemonnej maskulinity, ale súčasne zvažovať aj dôležitosť situačnej dynamiky, ktorá mužom potenciálne dovoľuje v priebehu života voliť z rozličných, pluralitných modelov mužstva. V tomto kontexte aj výsledky našej analýzy čiastočne objasňujú spôsoby, ktorými je maskulinita vyjednávaná vo svojich rôznorodejších a často aktívnejších podobách v rámci starootcovskej role.

Nakoniec je potrebné zdôrazniť, že naša výskumná vzorka bola vychýlená v niektorých ohľadoch, ktoré je potrebné interpretácií výsledkov brať na zreteľ. Podobne je potrebné brať v úvahu, že výsledky tejto štúdie sú len prvým vykročením k prepracovanejšej konceptualizácii starootcovstva, ktoré by mohlo ďalej rozpracovávať okrem iného aj procesové tejto skúsenosti. Vzorka zahŕňala pomerne malé množstvo participantov zo strednej a vyššej triedy v období tretieho veku. S vedomím toho, že našu vzorku participantov tvoria skôr ekonomicky zabezpečení muži tretieho veku v dobrej fyzickej kondícii, považujeme za dôležité upozorniť na potrebu zamerania ďalšieho výskumu aj na zohľadnenie ďalších sociálnych a zdravotných podmienok mužov vyššieho veku. Nadväzujúce práce tohto druhu by sa mohli ďalej sústrediť na rodinné kontexty mužov vyššieho veku, a to či už na rozvody detí alebo na rozvody a nové partnerstvá participantov samotných [Tarrant 2012], prípadne starých otcov ako náhradných primárnych poskytovateľov starostlivosti [Bullock 2007], či starých otcov s obmedzeným alebo so žiadnym kontaktom s deťmi. Veríme tiež, že táto štúdia o súčasnom starootcovstve v Českej republike a jej zistenia poslúžia ako „odrazový mostík“ k detailnejšiemu preskúmaniu vzťahov medzi starnutím, maskulinitami a starorodičovstvom.

TATIANA SEDLÁKOVÁ je doktorandkou sociálnej psychológie na Fakulte sociálnych štúdií Masarykovej univerzity v Brne. Zaujíma sa o otázky a kontroverzie spojené s ageizmom, medzigeneračnými vzťahmi a individuálnym starnutím človeka, predovšetkým o tranzitívne procesy vo vyššom veku, zmeny pamäťových funkcií a dôsledky týchto zmien na vlastné seba-pontímanie.

LUCIE GALČANOVÁ je výskumnou pracovníčkou Ústavu populačných štúdií Fakulty sociálnych štúdií Masarykovej univerzity. K jej odborným záujmom patria otázky priestorových súvislostí populačného aj individuálneho starnutia, a to predovšetkým v kontexte jej špecializácie na sociológiu bývania a urbanity.

ANDREA BĚLEHRADOVÁ je doktorandkou sociológie na Fakulte sociálnych štúdií Masarykovej univerzity v Brne. Zaoberá sa predovšetkým problematikou genderu, sexuality a aktívneho starnutia. V súčasnosti sa venuje výskumu partnerských vzťahov v starobe a sociálnej konštrukcie intimity.

Literatúra

- Bates, J. S. 2009. „Generative Grandfathering: A Conceptual Framework for Nurturing Grandchildren.“ *Marriage & Family Review* 45 (4): 331–352, <https://doi.org/10.1080/01494920802537548>.
- Bates, J. S., A. C. Taylor. 2012. „Grandfather Involvement and Ageing Men’s Mental Health.“ *American Journal of Men’s Health* 6 (3): 229–239, <https://doi.org/10.1177/1557988311430249>.
- Bates, J. S., A. C. Taylor. 2013. „Grandfather Involvement: Contact Frequency, Participation in Activities and Commitment.“ *The Journal of Men’s Studies* 21 (3): 305–322, <https://doi.org/10.3149/jms.2103.305>.
- Bengston, V. L., E. O. Burgess, T. M. Parrott. 1997. „Theory, Explanation, and a Third Generation of Theoretical Development in Social Gerontology.“ *The Journals of Gerontology: Series B* 52 (2): 72–88.
- Breheny, M., Ch. S. Stephans, L. Spilsbury. 2013. „Involvement without Interference: How Grandparents Negotiate Intergenerational Expectations in Relationships with Grandchildren.“ *Journal of Family Studies* 19 (2): 174–184, <https://doi.org/10.5172/jfs.2013.19.2.174>.
- Bullock, K. 2005. „Grandfathers and the Impact of Raising Grandchildren.“ *Journal of Sociology & Social Welfare* 32 (1): 43–59.
- Callasanti, T. 2003. „Masculinities and Care Work in Old Age.“ Pp. 15–30 in S. Arber, K. Davidson, J. Ginn (eds.). *Gender and Ageing: Changing Roles and Relationships*. Maidenhead: Open University Press.
- Connel, R. W. 2005. *Masculinities*. Berkeley: University of California Press.
- Cunningham-Burley, S. 1984. „‘We Don’t Talk about It.’ Issues of Gender and Method in the Portrayal of Grandfatherhood.“ *Sociology* 18 (3): 325–338, <https://doi.org/10.1177/0038038584018003004>.
- Goodsell, T. L., J. S. Bates, A. O. Behnke. 2011. „Fatherhood Stories: Grandparents, Grandchildren and Gender.“ *Journal of Social and Personal Relationships* 28 (1): 134–154, <https://doi.org/10.1177/0265407510386447>.

- Harper, S. 2005. „Understanding Grandparenthood.“ Pp. 428–442 in V. L. Bengston, M. L. Johnson (eds.). *Cambridge Handbook of Age and Ageing*. Cambridge: Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511610714.044>.
- Hasmanová Marhánková, J. 2014. *Aktivita jako projekt: diskurz aktivního stárnutí a jeho odevzy v životech českých seniorů a seniorek*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Hasmanová Marhánková, J. 2015. „The Changing Practices and Meanings of Grandparenthood. Reflections on the Demographical Trends and Changing Representations of Ageing.“ *Sociology Compass* 9 (4): 309–319, <https://doi.org/10.1111/soc4.12259>.
- Herlofson, K., G. O. Hagestad. 2012. „Transformation in the Role of Grandparents across Welfare States.“ Pp. 27–50 in S. Arber, V. Timonen (eds.). *Contemporary Grandparenting. Changing Family Relationships in Global Contexts*. Bristol: The Policy Press, <https://doi.org/10.1332/policypress/9781847429681.003.0002>.
- Horsfall, B., D. Dempsey. 2013. „Grandparents Doing Gender: Experiences of Grandmothers and Grandfathers Caring for Grandchildren in Australia.“ *Journal of Sociology* 51 (4): 1070–1084, <https://doi.org/10.1177/1440783313498945>.
- Charmaz, K. 2014. *Constructing Grounded Theory*. London: SAGE Publication.
- King, N., T. Calasanti, 2013. „Men’s Ageing Amidst Intersecting Relations of Inequality.“ *Sociology Compass* 7 (9): 699–710, <https://doi.org/10.1111/soc4.12064>.
- Kaufmann, J. C. 2010. *Chápající rozhovor*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Kivett, V. R. 1985. „Grandfathers and Grandchildren: Patterns of Association, Helping and Psychological Closeness.“ *Family Relations* 34 (4): 565–571, <https://doi.org/10.2307/584020>.
- Knudsen, K. 2012. „European Grandparents’ Solicitude: Why Older Men Can Be Relatively Good Grandfathers.“ *Acta Sociologica* 55 (3): 231–250, <https://doi.org/10.1177/0001699312447962>.
- Laslett, P. 1991. *A Fresh Map of Life: The Emergence of the Third Age*. Harvard: Harvard University Press.
- Mann, R. 2007. „Out of Shadows?: Grandfatherhood, Age and Masculinities.“ *Journal of Ageing Studies* 21 (4): 281–291, <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2007.05.008>.
- Mann, R., H. T. Khan, G. W. Leason. 2009. „Age and Gender Differences in Grandchildren’s Relations with Their Maternal Grandfathers and Grandmothers.“ *Oxford Institute of Ageing Working Paper* 209 [online]. Oxford: University of Oxford [cit. 14. 1. 2015]. Dostupné z: <http://www.ageing.ox.ac.uk/download/81>.
- Mann, R., A. Tarrant, G. W. Lesson. 2016. „Grandfatherhood: Shifting Masculinities in Later Life.“ *Sociology* 50 (3): 594–610, <https://doi.org/10.1177/0038038515572586>.
- Mueller, M. M., G. H. Elder. 2003. „Family Contingencies Across the Generations: Grandparent-grandchild Relationships in Holistic Perspective.“ *Journal of Marriage and the Family* 65 (2): 404–417, <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2003.00404.x>.
- Patschová, N. 2014. „Dědečkové vs. babičky. Prarodičovství v kontextu aktivního stárnutí.“ *Sociální studia* 11 (3): 51–73.
- Reese, C. G., R. B. Murray. 1996. „Transcendence: The Meaning of Great-grandmothering.“ *Archives of Psychiatric Nursing* 10 (4): 245–251, [https://doi.org/10.1016/S0883-9417\(96\)80030-6](https://doi.org/10.1016/S0883-9417(96)80030-6).
- Reitzes, D. C., E. J. Mutran. 2004. „Grandparent Identity, Intergenerational Family Identity, and Well-Being.“ *Journal of Gerontology: Social Sciences* 59B (4): 213–219, <https://doi.org/10.1093/geronb/59.4.S213>.
- Roberto, K. A., K. R. Allen, R. Bliessner. 2001. „Grandfathers’ Perceptions and Expectations of Relationships with Their Adult Grandchildren.“ *Journal of Family Issues* 22 (4): 407–426, <https://doi.org/10.1177/019251301022004002>.

- Scraton, S., S. Holland. 2006. „Grandfatherhood and Leisure.“ *Leisure Studies* 25 (2): 233–250, <https://doi.org/10.1080/02614360500504693>.
- Sedláková, T., R. Hytych. 2015. „Stárnu, ale nejsem seniorkou: Sociálne reprezentácie procesu starnutia žien.“ *Československá psychologie* 59 (6): 562–577.
- Sobal, J. 2005. „Men, Meat and Marriage: Models of Masculinity.“ *Food & Foodways* 13 (1–2): 135–158, <https://doi.org/10.1080/07409710590915409>.
- Sorensen, P., N. J. Cooper. 2010. „Reshaping the Family Man: A Grounded Theory Study of the Meaning of Grandfatherhood.“ *Journal of Men's Studies* 18 (2): 117–136, <https://doi.org/10.3149/jms.1802.117>.
- Strom, R., S. Strom. 1997. „Building a Theory of Grandparent Development.“ *International Journal of Aging & Human Development* 45 (4): 255–286. <https://doi.org/10.2190/HAVE-HWKU-6BCG-9EY5>.
- Šmídová, I. 2002. „Muži v České republice podle Jiných mužů.“ *Sociální studia* 7: 89–117.
- Strauss, A., J. Corbin. 1998. *Basics of Qualitative Research*. London: Sage.
- Tarrant, A. 2010. „Constructing a Social Geography of Grandparenthood: A New Focus for Intergenerationality.“ *Area* 42 (2): 190–197, <https://doi.org/10.1111/j.1475-4762.2009.00920.x>.
- Tarrant, A. 2012. „Grandfathering: The Construction of New Identities and Masculinities.“ Pp. 181–201 in V. Timonen, S. Arber (eds.). *Contemporary Grandparenting: Changing Family Relationships in Global Contexts*. Bristol, Chicago: Policy Press, <https://doi.org/10.1332/policypress/9781847429681.003.0009>.
- Tarrant, A. 2013. „Grandfathering as Spatio-temporal Practice: Conceptualizing Performances of Ageing Masculinities in Contemporary Familial Carescapes.“ *Social & Cultural Geography* 14 (2): 192–210, <https://doi.org/10.1080/14649365.2012.740501>.
- Vidovičová, L., L. Galčanová, M. Petrová Kafková. 2015. „Význam a obsah prarodičovské role u mladých českých seniorů a senierek.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 51 (5): 761–782, <https://doi.org/10.13060/00380288.2015.51.5.213>.
- Waldrop, D. P., J. A. Weber, S. L. Herald, J. Prueett, K. Cooper, K. Juozapavicius. 1999. „Wisdom and Life Experiences: How Grandfathers Mentor their Grandchildren.“ *Journal of Aging and Identity* 4 (1): 33–46, <https://doi.org/10.1023/A:1022834825849>.